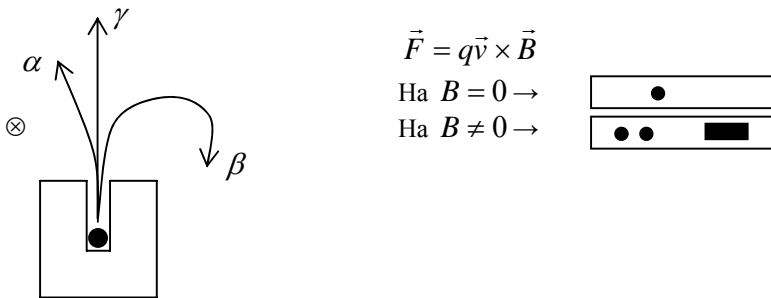

Radioaktivitás, α -, β - és γ -bomlás, radioaktív bomlástörvény, bomlási sorok. A röntgen sugárzás (fékezési és karakterisztikus), a Moseley-törvény, az Auger folyamat

Radioaktivitás: 1896 Becquerel $\rightarrow$ uránérc a fotopapírt megfeketíti (előhívás után persze), még ha az vastag papírba is van csomagolva.

Később az urán sugárzását (vákuumban és mágneses térben) sikerült összetevőkre bontani (Rutherford, Villard).

A sugárzások a rajz síkjára merőleges mágneses térben haladnak át

Tapasztalat: Lesznek olyan sugárzások, amik nem veszik figyelembe a mágneses mezőt, felfelé tartanak (γ), lesz, ami kicsit vagy nagyon eltérül (α , β , γ nevet kaptak aszerint, hogy hogyan térülnek el.

α -sugárzás: $+2e$ töltésű nehéz részecskékből áll, kicsi áthatoló képesség (még egy papírlap is megfogja). Később kiderítették, hogy az α sugárzás nem más, mint He atommag.

Ha az α sugárzást elnyeletik, akkor ott He keletkezik. Úgy gondolják, a Földön megtalálható He jelentős részben az α sugárzásból származik.

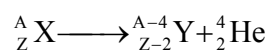
β -sugárzás: $-e$ töltése, könnyű részecskékből áll. Közepes az áthatoló képessége (üveglap megfogja). A β -sugárzás tehát nagy sebességű elektronokból áll.

γ -sugárzás: ez az elektromágneses sugárzás. Nagy áthatoló képessége van (fémlapon is áthatol, csak vastag ólomlap fogja fel, de az sem teljesen). Nagy frekvenciájú.

Az α , β , γ a leggyakoribb sugárzások, de másfajta (itt nem részletezett) sugárzások is léteznek a természetben.

A sugárzások kibocsátása bomlási folyamatban történik (ma már tudjuk, hogy a bomlás az atommagon belül történik):

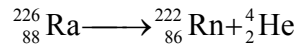
α - bomlás:

X: vegyjel, A: tömegszám, Z: rendszám

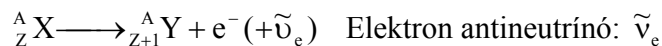
Az α -bomlás során kémiai átalakulás történik.

Példa: Egy fémből két nemesgáz keletkezik

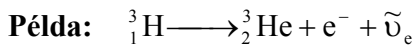

Megjegyzés: Tehát a kémiai elemek mégis egymásba alakíthatók (kémiai Nobel-díj egy fizikusnak, Rutherfordnak 1911-ben). Akár aranyat is lehetne így csinálni, de a bányászata sokkal olcsóbb.

β - bomlás:

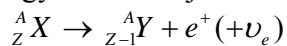

A β - bomlás is kémia átalakulással jár (a rendszám eggyel növekszik). Azt, hogy a béta bomláskor neutrínók is keletkeznek csak egy fél évszázaddal később (1956) sikerült bizonyítani. A neutrínók az anyaggal alig hatnak kölcsön, szinte kölcsönhatás nélkül eltűnnek előlünk, ezért tesszük zárójelbe őket.

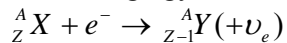
Hidrogénből lesz egy nemesgáz ez β^- bomlás.

(Kezdetben csak ezt a fajta béta bomlást ismerték. Később (a pozitron felfedezése után) kiderült, hogy van másfajta béta bomlás is:

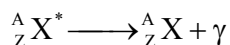

Itt a rendszám eggyel csökken, pozitron (az elektron antirészecskéje) és elektron neutrínó keletkezik. **Ez a pozitív béta bomlás (β^+)** nevet kapta, a fenti pedig értelemszerűen **β^-** .

A pozitív béta bomlás alternatívája (tulajdonképpen a 3. féle béta bomlás) az **elektron befogás**. Itt a mag egy atomi belső héjon lévő (a magba szinte belógó) elektront fog be:

γ - bomlás:

Itt nem történik kémiai átalakulás. Legerjesztődéssel jár. Általában követi az α - vagy β - bomlást.

Radioaktív bomlástörvény

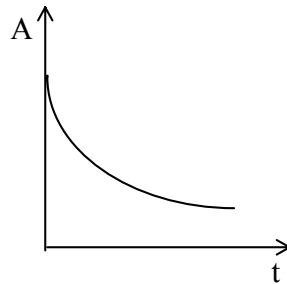
Az **aktivitás** az időegység alatt bekövetkező radioaktív bomlások száma: $A = \left| \frac{dN}{dt} \right| = - \frac{dN}{dt}$

, ahol N az adott fajta radioaktív atommagok száma

Az **aktivitás** mértékegysége: [A]=Bq (becquerel), 1 Bq=1 bomlás/sec

Korábbi egysége: 1Ci (curie), 1Ci = $3,7 \cdot 10^{10}$ Bq (= 1g Ra radioaktivitása)

Kísérleti tapasztalat: Az aktivitás az idő függvényében $A=A_0e^{-\lambda t}$ fv. szerint változik.

A radioaktivitása minden anyagnak exponenciálisan csökken.
Az időegység a μs és a milliárd év között van.

Magyarázat:

Az időegység alatt bekövetkező bomlások száma arányos a még meglévők számával:

$$-\frac{dN}{dt} = -\lambda N$$

λ : *bomlási állandó*: annak a valószínűsége, hogy az adott atommag a következő másodpercben elbomlik (1/s)

λ független attól, hogy a radioaktív anyag mikor keletkezett, továbbá független minden külső körülménytől is. λ tehát csak az anyagi minőségtől függ.

$$\int \frac{dN}{N} = -\lambda \int dt$$

$$\ln N = -\lambda t + C$$

$$N = e^{-\lambda t + C} = N_0 e^{-\lambda t}$$

(kezdőfeltétel: $N(t=0) = N_0$)

Aktivitás:

$$A = -\frac{dN}{dt} = N_0 \lambda e^{-\lambda t} = A_0 e^{-\lambda t}$$

Kezdőfeltétel az aktivitásra: $A(t=0) = A_0$

$$A_0 = \lambda N_0$$

$$A = \lambda N$$

Felezési idő: $T_{1/2}$

Az az idő, ami alatt a radioaktív anyag fele elbomlik.

$$A = A_0 e^{-\lambda t} ; N = N_0 e^{-\lambda t} \quad \text{Radioaktív bomlástörvény}$$

$$N_0/2 = N_0 e^{-\lambda T_{1/2}}$$

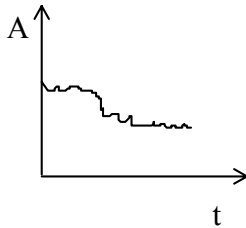
$$-\ln 2 = -\lambda T_{1/2}$$

$$\lambda = \ln 2 / T_{1/2}$$

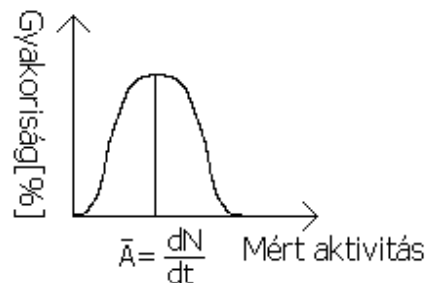
A radioaktív bomlás statisztikus jellege

A fentiek csak nagy aktivitású anyagra igazak. Kis aktivitásoknál kidomborodik a bomlás statisztikus jellege, amiről ez a tárgyalás nem ad számot. A fenti módon számított aktivitás valójában a mérés várható értékét jelenti, amitől a konkrét mérési eredmények eltérhetnek. Nagy elemszámnál (nagy aktivitásnál) a konkrét mérési eredmény és annak várható értéke gyakorlatilag egyezik, de kis aktivitásnál jelentős eltérések adódhatnak.

A mért kis aktivitás az idő függvényében tehát ingadozik.

A bomlások egymástól független események, ezért használható a POISSON-eloszlás.

Bomlási sorok

α - bomlás: $A' = A - 4$
 β - bomlás: $A' = A$
 γ - bomlás: $A' = A$

elvbén 4db bomlási sor lehet (a 4-gyel való osztás maradékosztályainak megfelelően)

A radioaktív anyagok tehát 4 osztályba sorolhatók (radioaktív bomlással nem lehet egyik osztályból a másikba átlépni).

$A = 4n$ tórium sor

$A = 4n+1$ (a természetben már nem létezik)

$A = 4n+2$ Urán rádium sor

$A = 4n+3$ Aktínium sor, ebből is kevés van, de az ${}^{235}_{92}\text{U}$ bomlása miatt fontos

1, Tórium-sor

$A = 4n$, anyaelem: ${}^{232}_{90}\text{Th}$, gyakori a természetben, $T_{1/2} = 1,4 \cdot 10^{10}$ év

2, Neptúnium-sor

$A = 4n + 1$, anyaelem: ${}^{237}_{93}\text{Np}$, a természetben már nem létezik, mert az anyaelem felezési ideje nem elég hosszú ($T_{1/2} = 2,1 \cdot 10^6$ év)

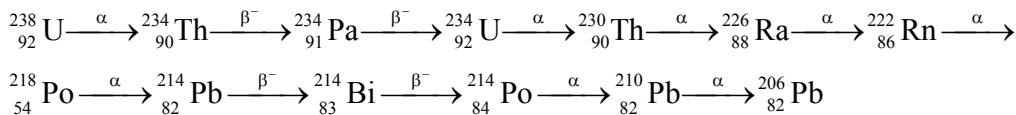
3, Urán-rádium-sor

$A = 4n + 2$, anyaelem: ${}^{238}_{92}\text{U}$, $T_{1/2} = 4,5 \cdot 10^9$ év

4, Aktínium-sor

$A = 4n + 3$, anyaelem: ${}^{235}_{92}\text{U}$, $T_{1/2} = 7,1 \cdot 10^8$ év, a végállapot minden esetben egy-egy ólom izotóp

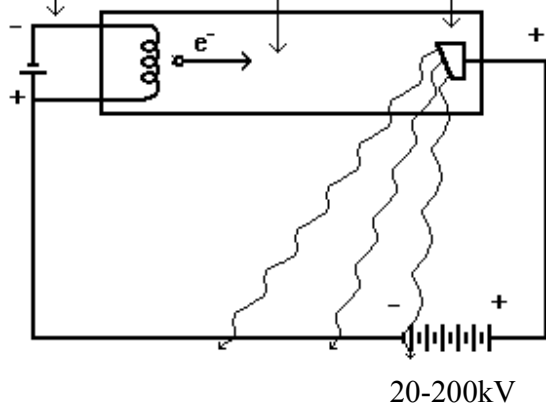
Példaként nézzük az urán-rádium sort (8 db α -bomlás ($238-206=32=8 \cdot 4$) és 6 db β -bomlás ($92-82=10=8 \cdot 2-6$)).

A röntgensugárzás (1895, C. Röntgen) :

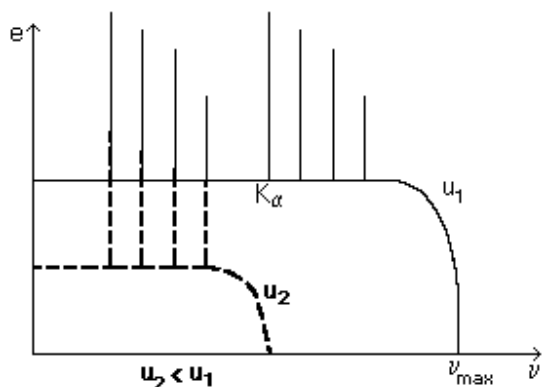
A világon sok helyen X-sugárzásnak is nevezik.

Előállítása: izzó katód   vákuum   anód

- 1.) A katódból kilépő elektronok az anód felé gyorsulnak.
- 2.) Az anódba becsapódó elektronok váltják ki az anódból a röntgensugárzást.
- 3.) Az elektronok energiájának csak $\approx 1\%$ -a lesz a röntgensugárzás energiája, a többi az anódban nyelődik el. Emiatt szükséges, hogy az anód nagy darab, nehezen olvadó fém (pl.: wolfram) legyen, lehetőleg vízzel hűtött vagy forgatott.
- 4.) A röntgensugárzás nagyenergiájú elektromágneses sugárzás (hasonlóan a γ -sugárzáshoz).

A röntgensugárzás spektrális eloszlása:

a.) folytonos rész: fékezési röntgensugárzás.

Az elektron lefékeződik az anód anyagában, és fékezés során bocsát ki 1 vagy több fotont.

$$W = U \cdot e \quad U \text{ a gyorsító feszültség}$$

$$h \cdot \nu_{\max} = U \cdot e \rightarrow \nu_{\max} = \frac{U \cdot e}{h}$$

b.) diszkrét vonalak: karakterisztikus röntgensugárzás (mert jellemző az anód anyagára).

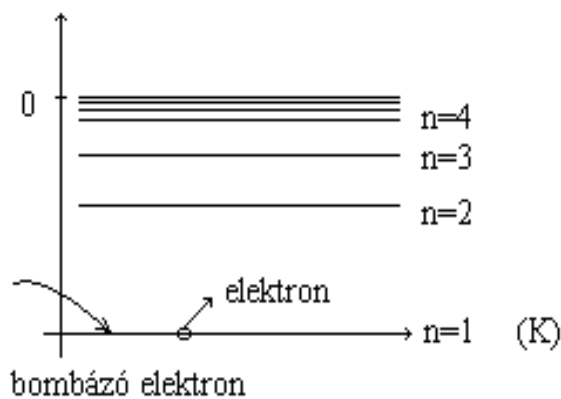
A karakterisztikus vonalak helye független a gyorsító feszültségtől.

Moseley-törvény:(1913)

A K_α -vonalra vonatkozik (a legnagyobb energiájú sorozat legintenzívebb vonala).

$$\nu_{K_\alpha} = \frac{3}{4} \frac{E^*}{h} (Z-1)^2, \text{ ahol } E^* = 2,18 \text{ aJ}$$

Z: az anód anyagának rendszáma

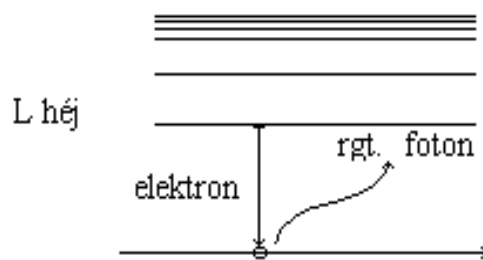

1. lépés

$$h\nu_{21} = E_2 - E_1$$

Ismert, hogy az egyelektronos (hidrogén) atom energiája: $E_n = -\frac{E^*}{n^2}; \quad n = 1, 2, 3, \dots$

Z^* db elektron esetén az energia: $E_n = -\frac{E^*}{n^2} (Z^*)^2$ ezt behelyettesítve a fenti képletbe

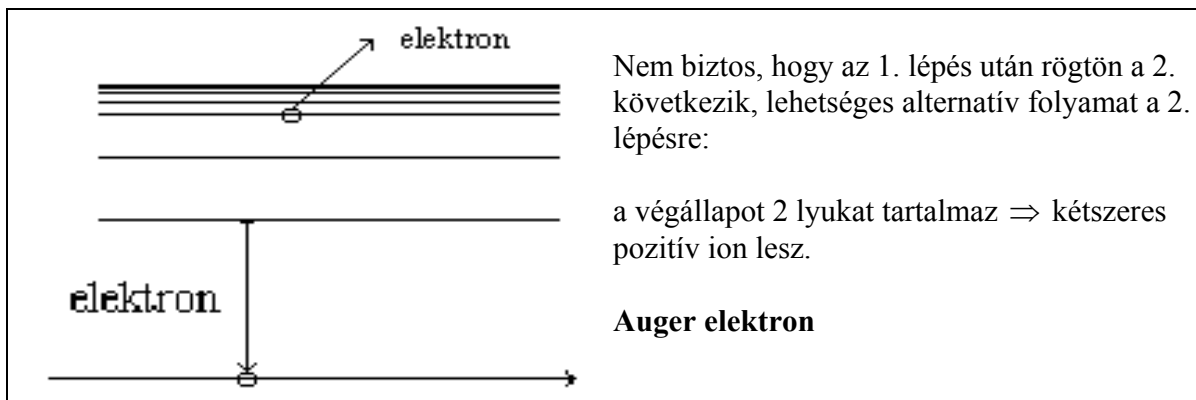

2. lépés

$$\nu_{12} = \frac{1}{h} \left[-\frac{E^*}{2^2} (Z^*)^2 + -\frac{E^*}{1^2} (Z^*)^2 \right]$$

$$\nu_{12} = \frac{E^2}{h^2} (Z^*)^2 \underbrace{\left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{2^2} \right)}_{\frac{3}{4}} = \frac{3}{4} \frac{E^*}{h} (Z^*)^2$$

$Z^* \approx Z - 1$ minden Z -re, erre az átmenetre.

A rendszámától függ, hogy a röntgen sugárzás vagy az Auger elektron lesz domináns. Ha Z értéke nagy akkor a röntgen sugár lesz a domináns ha kicsi akkor az Auger elektron.

A karakterisztikus röntgensugárzás kémiai analízisre használható. Egyik legjobb roncsolásmentes vizsgálat.

Elektron bombázás: elektron mikroszkóp.

Röntgen bombázás: RFA - röntgen fluoresszcencia analízis.

Proton bombázás: PIXE - proton induced X-ray emission.